

УДК 94:061.2:329.11(477.83/86)“1868/1874” (092) І.Наумович

ІВАН НАУМОВИЧ І ТОВАРИСТВО “ПРОСВІТА”: ДИСКУСІЇ НАД ПРОСВІТНИЦЬКИМ ПРОЕКТОМ В ГАЛИЧИНІ (1868–1874 рр.)

Василь GERUN

Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра давньої історії України та архівознавства
вул. Університетська 1, Львів 79000, Україна

Наприкінці 60-х – на початку 70-х рр. XIX ст. у Галичині відбувалося формування головних основ просвітницького проекту, мета якого полягала у забезпеченні культурного розвитку галицької спільноти. Зміст просвітницького руху значною мірою визначився завдяки діяльності І. Наумовича, котрий був одним з найбільш активних галицьких діячів, що працювали в цьому напрямку, та товариства “Просвіта”. Тривалий час суспільні дискусії у Галичині відбувалися саме довкола проблем просвітницьких завдань галицької інтелігенції. Ці дискусії головним чином зосередилися над питаннями видання популярної літератури та забезпечення організаційної основи просвітницького руху.

Ключові слова: просвітницький проект, “Просвіта”, Товариство ім. М. Качковського, популярна література, русофіли, народовці.

У другій половині XIX ст. культурно-просвітницькі організації в Галичині відіграли визначальну роль у поширенні знань від інтелігенції до селян. Серед таких організацій особливе місце належало товариству “Просвіта” (засноване 1868 р.) та Товариству ім. М. Качковського (засноване з ініціативи Івана Наумовича * 1874 р.). Товариства мали свою мету, використовували для її досягнення певні засоби, їхня робота була спрямована на формування у суспільстві визначеної системи цінностей. Можна говорити про те, що все це загалом являло собою співіснування/конкуренцію певних просвітницьких проектів **. Співіснування – через те, що ці проекти часто були подібними за своїм характером; конкуренцію – бо часто розумілися та й, зрештою, виступали як проекти різного культурного спрямування. Сформувалися вони не одразу з утворенням товариств, хоча утворення “Просвіти” значно активізувало дискусію

* Іван Наумович – лідер галицьких русофілів, народився 14 січня 1826 р. у с. Кізілів Кам’янка-Струмилівського повіту в Галичині (нині Кам’янка-Бузький район Львівської області).

** В статті для характеристики процесу поширення інтелігенцією знань серед широких верств населення у Галичині у другій половині XIX ст. використовується термін “просвітницький рух”, “просвітницький проект” і т. д. Іншим відповідником цього терміну у історіографії є термін “просвітний рух”, “просвітний проект”.

над цими проектами. Так само перебували вони у динаміці та розвитку і в час існування цих товариств. У статті показано характерні риси формування таких проектів діячами “Просвіти” та І. Наумовичем, який був найбільш виразною особистістю в русофільському таборі, а також їх дискусію щодо розвитку просвітницького руху у Галичині. Хронологічно проблема охоплює час від утворення товариства “Просвіта” – до заснування Товариства ім. М. Качковського: 1868–1874 рр., період, коли ці проекти значною мірою формувалися, а обговорення просвітницьких заходів виходить на перший план публічних дискусій.

У другій половині 60-х рр. XIX ст. зміна суспільно-політичних умов та розвиток національного руху в Галичині дозволили поживити просвітницькі заходи галицької інтелігенції. Імпульси були надані конституційними реформами, а згодом затвердженням у листопаді 1867 р. “Закону про товариства”¹. Просвітницький рух в нових умовах одержав шанс стати самодостатнім процесом, а не простим чинником / засобом політичних дій галицьких патріотів. І хоча його політичний характер був часом надто помітним, цей проект не варто розглядати виключно з прагматизму громадсько-політичного руху. До просвітницької роботи залучилася велика кількість польської та української інтелігенції у краї. Польські громадські діячі після 1863 р. поступово перейшли на засади “органічної праці”^{*}. До 1867 р. вони вже зуміли виробити основні форми такої роботи і 1868 р. заснували краківське “Товариство друзів освіти” і львівське “Товариство друзів освіти народу”.

Найбільш помітними просвітницькими заходами руської інтелігенції у 1860-х рр. стало видання популярних газет та брошур, що були орієнтовані на селян². Так, довгий час друкував часопис “Письмо до громади” Северин Шехович. Важливе значення мав часопис “Неділя”, яку редагував Маркел Попель, і в заснуванні якої чи не найбільша заслуга належала І. Наумовичу. Тоді ж у періодичних виданнях “Вечерниці”, “Мета”, “Ниваї” та “Русалка” народовці теж задекларували прихильність до ідеї просвіти народу, яка стала основною ланкою їхньої політичної концепції³. Все ж протягом 1860-х рр. просвітницький

¹ Див. про значення “Закону про товариства” для справи просвіти: Пашук В. “Закон про товариства” від 15 листопада 1867 року і його вплив на розвиток українського національного руху в Галичині / В. Пашук // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. № 9. Львів, 2001. С. 370–377.

^{*} Термін “органічна праця” використовується для означення широкого громадського руху, який основну увагу зосередив на розповсюдженні освіти та підвищенні інтелектуального рівня населення.

² Вушко І. Видання популярної літератури для народу в Східній Галичині у другій половині XIX ст. / І. Вушко // Наукові зошити історичного факультету. Львівський національний університет імені Івана Франка. Вип. 5–6. Львів, 2003. С. 142–143.

³ Пашук В. Ідея просвіти в політичній концепції галицьких народовців / В. Пашук // Четвертий міжнародний конгрес українців. Історія. Ч. 1. Одеса–Київ–Львів, 1999. С. 341–347.

рух ще існував на рівні ідей і не давав помітних результатів. Але вже був вироблений певний механізм спілкування із суспільством, що стало основою для подальшого розгортання цього руху⁴.

Пожвавлення просвітницької роботи значною мірою ознаменувала дискусія про характер популярних видань для селян. Її ініціатива належала “старим русинам”^{*}. Народовці ж долучилися до неї головним чином вже з утворенням товариства “Просвіта”. Обговорення цього питання заклало основу того просвітницького проекту, який запрацював щойно з початком 1870-х рр. До цього обговорення чи не найбільше долучився І. Наумович, котрий у другій половині 1860-х рр. почав розробляти програму видання популярної літератури для селян у формі часописів. У 1864 р. у статті “Еще о читанкахъ и часописяхъ простонародныхъ”, надрукованій у “Слові”, він виклав головні засади такої програми. У ній І. Наумович нагадав про зростаючу потребу просвітницької роботи, яка в інших народів вже досягла значних успіхів саме завдяки публікаціям цікавої та корисної літератури для простого народу⁵. Основне завдання руської інтелігенції, на його думку, теж полягало у необхідності видання таких часописів та читанок. Книги змогли б докорінно змінити світогляд селян, сприяти поширенню моральності та добробуту в краї. А головне, – через утворення по селах читалень та бесід “розвивала бы ся наша руска сельска интеллигенция [...] и Русь стала бы на степень просвѣщенныхъ народовъ”⁶.

Щоб реалізувати таке завдання недостатньо було праці однієї людини. За це мало би взятися окреме товариство, зазначав у статті лідер русофілів. На той час заява І. Наумовича про нове товариство виглядала не зовсім зрозумілою. Адже справою просвіти з 1848 р. опікувалася Галицько-Руська Матиця. Саме на її зборах у 1864 р. І. Наумович і висунув ідею популярного видання. Хоча, як згодом зазначав у “Слові”, і не мав великої надії, що Матиця, яка готувалася видавати літературний часопис, змогла б знайти кошти на таке популярне видання⁷. Можливо, якраз через це І. Наумович і мав план заснувати окреме товариство, метою якого була б виключно просвіта народу через видання дешевої та популярної літератури.

Серед популярних видань на той час для селян у Галичині виходили “Письмо до громади”, “Дім і школа” та “Ластівка”. Але їхній зміст І. Наумовича не задовольняв. Керуючись просвітницькою метою, якій мали відповідати ці газети, він запропонував змінити їхній зміст відповідно до запропонованих тематичних

⁴ Паушук В. Зародження українського та польського просвітніх рухів. Порівняльний аналіз / В. Паушук // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. Вип. VI. Київ, 2003. С. 231.

^{*} Термін “старі русини” використовується на позначення групи галицьких патріотів, які домінували у галицькому суспільно-політичному житті до 70-х рр. XIX ст. “Старі русини” вважали українське населення Галичини східнослов’янською русинською нацією.

⁵ Наумовичъ И. Изъ Перемышлянь. Еще о читанкахъ и часописяхъ простонародныхъ / И. Наумовичъ // Слово. Львовъ, 1864. Ч. 67. 22 серпня (3 вересня).

⁶ Там само.

рубрик, за структурою яких можна було б подавати селянам знання та формувати у них головні ціннісні орієнтири: 1) релігійно-моральні твори; 2) життєписи святих; 3) астрономія, географія, історія, фізика та ін.; 4) відомості про землеробство, городництво, тваринництво та бджільництво; 5) байки, повісті і пісні для дітей; 6) повісті, поезія та гумористичні твори; 7) народна філософія: притчі і проповіді; 8) біографії відомих “руських” людей⁸. Найкраще про всі ці речі можна було б писати на сторінках популярного часопису, де за кожною рубрикою мав бути закріплений фахівець. І. Наумовичу йшлося також про те, щоб змінити основи видавничої діяльності у Галичині. Книжки виходили тоді, як правило, у Львові, і за відсутності мережі поширення їх по повітах, навіть ті селяни, які вміли читати, нічого про них не знали. Часопис мав перевагу у такій ситуації, адже поштою його можна було відправляти у найвіддаленішу провінцію.

Просвітницькі заходи, які були задекларовані у формі видань популярної літератури, визначили за мету творення з селян суспільно значущої сили. Насамперед йшлося про зміни побуту та умов життя селян, що, звичайно, мало цивілізаційне значення. Просвітницький проект, реалізований через видання популярної літератури, був розрахований на те, щоб внести зміни у масову свідомість селянства. Ця сформована програма видання популярної літератури була реалізована І. Наумовичем лише з виходом “Науки” наприкінці 1871 р., але її основи та змісту почали дотримувалися і інші видання, які були розраховані на широку публіку. Схвально обговорювали подібні речі згодом і в “Просвіті”.

До справи видання популярної літератури для селян І. Наумович приступив, будучи відомим громадсько-політичним діячем. На той час він був знаний не лише як політик, головний організатор “обрядового руху”^{*}, але й як автор багатьох популярних видань та художніх творів. Ці його заслуги пізніше визнало чимало діячів українського національного руху. Зокрема, високо оцінив заходи І. Наумовича Євген Олесницький. Він зазначав у спогадах, що вже з 1860-х рр. багато селян його рідного Говилова читали популярні часописи та книжки, а трохи пізніше охоче перечитували “Зорю” “Просвіти” та, зокрема, видання “Науку” і “Русску Раду”, які видавав І. Наумович. Не в останню чергу схвальний відгук Є. Олесницького про публікації І. Наумовича зріс на переконанні, що вони не були тоді “розсадниками москвофільства” і значною мірою спричинилися до піднесення освіти народу: “Взагалі в тих часах (60-х рр.) москвофільство на селі не прокидувалося. Про партійні ріжниці нарід не знав, а й між інтелігенцією на провінції не було ще партійних спорів”⁹.

⁷ *Наумовичъ И.* Изъ Перемышлянъ. Еще о читанкахъ и часописяхъ простонародныхъ...

⁸ Там само.

^{*} “Обрядовий рух” – рух за оновлення літургійної практики в умовах латинізації в Галичині у 50-х–60-х рр. XIX ст.

⁹ *Олесницький Є.* Сторінки з мого життя / Є. Олесницький / Передрук вид. 1935 р. з дод. матер. Стрий, 2007. С. 55.

Є. Олесницький, як і багато відомих пізніше діячів українського руху, виховувалися на виданнях І. Наумовича. Навіть Іван Франко згадував, як сам вітав кожне коломийське видання і навіть гордився таким письменником як І. Наумович, а його повісті “Крислаті тополі” та “Онуфрій Грушкевич” разом з своїми товаришами вважав творами великої літературної вартості, які “писані були живо, з теплим чуттям і здоровим розумом”¹⁰. Подібну оцінку розпочатій просвітницькій праці І. Наумовича дав і Михайло Павлик:

Знаючи гарно мову й жите нашого народу в Галичині і зачіпаючи в своїх дуже популярних, живих і талантливих простомовних писаннях майже всі справи, що тоді інтересували народ, – Наумович скоро успів притягнути до письменства широкі круги нашого народу в Галичині, особливо його письменну частину, котра від того часу вже не переставала читати й займатися публичними справами¹¹.

Члени новоутвореного народовецького товариства теж здебільшого позитивно поставилися до просвітницької роботи лідера русофілів. Із заснуванням “Просвіти” для багатьох з них постало питання про формат майбутньої просвітницької роботи. Адже й І. Наумович, і “Просвіта” визначили її головною метою своєї діяльності. Одним з основних завдань, яке намагалася втілити галицька інтелігенція, стала спроба підвести під ідеї просвітницьких заходів хорошу організаційну основу. Це питання стало наступним у спробах формування просвітницького проекту в краї, до якого долучилися практично всі ті, хто поділяв ідею праці з народом/селянами. Нові амбітні плани просвітницьких заходів не відповідали можливостям Галицько-Руської Матиці, на яку досі покладалася основна вага у просвітницькій роботі. Природно, що реформувати її намагалися й активніші русофіли, і народовці. Лише остаточне організаційне оформлення просвітницьких заходів народовців у формі “Просвіти” поклато край їхній боротьбі за Галицько-Руську Матицю. Адже довший час вони планували змінити принципи її роботи, постійно критикуючи керівництво Матиці за те, що та не хоче включати до свого складу нові молоді патріотичні сили. Про те, що ці надії народовці не залишали навіть перед самим утворенням “Просвіти” свідчить лист Осипа Барвінського до Данила Танякевича від середини 1868 р., де він заявляє про те, що саме зараз є хороший момент, щоб взяти Матицю в свої руки. В той час голова Матиці Михайло Куземський готувався переїхати на єпископство до Холма, а отже з’явився шанс для народовців, якщо б, як писав Барвінський, “було наших відповідне число вписане до Матиці, тобто легко було посадити на председателя й его заступця наших людей”¹². Ці плани не були реалізовані, і

¹⁰ Франко І. Іван Наумович / Франко І. Зібрання творів. Том 53. Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці 1876–1895. Київ, 2008. С. 261.

¹¹ Павлик М. Іван Наумович // Народ. Львів, 1891. Ч. 19. 15 вересня.

¹² Студинський К. Галичина й Україна в листуванні 1862–1884 рр. / К. Студинський. Харків–Київ, 1931. С. 85 (лист О. Барвінського до Д. Танякевича).

в кінці цього ж 1868 р. уже нове товариство почало працювати над програмним просвітницьким проектом своєї діяльності. Розуміючи просвіту народу як справу з чималою історичною традицією діяльності просвітніх товариств (Ставропігії, церковних братств, Народного Дому та Галицько-Руської Матиці), і, намагаючись зосередити просвітницьку роботу у своїх руках, новозасноване товариство задекларувало себе як послідовника Матиці, але не Матиці 1860-х рр., яка стала “збиватися зь витиченої народної програми”, а Матиці з 1848 р.¹³

Заснування товариства “Просвіта” негативно зустріли члени Матиці та ті діячі, які об’єднувалися довкола редакції “Слова”. Принаймні, на сторінках цієї центральної русофільської газети з’явилося декілька статей, які загалом засвідчували неприйняття такого заходу народовців¹⁴. Так, один з дописувачів поспішив нагадати про давні спільні погоджені дії народовців з поляками¹⁵, а інший ще раз підкреслити, що метою галицьких патріотів є “держатися всьмь намъ купы и цѣлости литературной, а именно основанія “Матицѣ”¹⁶.

Натомість І. Наумович привітав перші кроки товариства¹⁷. В одному з листів, адресованих до “Просвіти”, він підкреслив велике значення її популярних видань і запевнив, що теж буде надсилати їй свої статті для публікації:

З сердечною радістю повітав я перший плід вашого товариства “Просвіти” [...]. Єслі би ми через тих 20 літ свободи були употребили всі наші сили на такій популярні виданя (як “Зоря”), ми стояли би нині далеко вище, і чувство народності переймило би вже весь народ. Для того не могу відказати Вам мого соучастя в так великім і благороднім ділі [...]¹⁸.

Пізніше І. Наумович так само вітав і польську просвіту, адже просвіта, за його словами, ким би вона не здійснювалася, може наповнювати лише найкращими надіями¹⁹. Заходи народовців, зокрема, видання “Зорі”, крім І. Наумовича, хоча й стриманіше, однак все ж привітало також багато активніших старорусинів та русофілів. Хоча немало причинився до тих схвальних відгуків той чинник, що збірник, як і інші подальші видання “Просвіти”, друкувалися з використанням етимологічного правопису, русофіли все ж погодилися з важливістю роботи народовців.

¹³ Вісті // Правда. Львів, 1868. Ч. 38. 15 жовтня.

¹⁴ Див. про критику дій народовців щодо заснування товариства “Просвіти”: Пашук В. Товариство “Просвіта” крізь призму “Слова”. Львів, 1999. С. 15–17.

¹⁵ Див.: Изъ Стрийского. О обществѣ “Просвѣта” // Слово. Львовъ, 1868. Ч. 102. 24 грудня (5 січня)

¹⁶ Боднаръ Г. Изъ Золото-Потока. Отвертый листъ до Видѣла ново-зав’язавшогося общества “Просвѣты” во Львовѣ // Слово. Львовъ, 1868. Ч. 4. 16 грудня.

¹⁷ Див. про це: Павлик М. Про русько-українські читальні / Павлик М. Твори. Київ, 1959. С. 487.

¹⁸ Цит. за: Павлик М. Про русько-українські читальні... С. 487.

¹⁹ Наумовичъ И. Изъ Стрѣльча. Просвѣщеніе народа // Слово. Львовъ, 1872. Ч. 5. 15 (27) січня.

Тішив просвітня і той факт, що такі відомі популяризатори науки, як І. Наумович, погодилися надсилати їй свої праці²⁰. Традиційно при згадці його прізвища друкований орган народовців “Правда” повторював, що головна ціль – спільними зусиллями працювати над просвітницькою роботою. Мета “Просвіти” – стати для руського народу тим, чим була Матиця люду для чеського. З цих мотивів товариство відхилило також пропозиції про співпрацю з польськими просвітницькими товариствами. Перші кроки співпраці з лідером русофілів були вдалими: Олександр Партицький, редактор популярних видань “Просвіти”, помістив у “Зорі. Читаночці для сільських людей” один з творів І. Наумовича: байку “Ворона, сорока і сова”. Характерно, що у “Зорі” були надруковані також оповідання Якова Головацького. Це є додатковим свідченням того, що “Просвіта” намагалася залучити активніших діячів з русофільського табору до своєї видавничої діяльності. І. Наумович навіть погодився відсилати “Просвіті” свої популярні, присвячені для селян, праці. Однак, його твори у виданнях “Просвіти” з’явилися лише 1871 р., коли декілька його віршів та прозових творів було надруковано у “Руській читанці для нижчих клас середніх шкіл” і поміщено разом з творами Т. Шевченка, І. Вагилевича, М. Шашкевича, Ю. Федьковича та інших відомих українських письменників²¹.

З утворенням народовецького товариства вперше за останні декілька років могло відбутися об’єднання патріотичних сил довкола завдань просвіти. Про те, що І. Наумович згодився працювати спільно з “Просвітою” зазначали навіть у “Петербурзьких відомостях”. Автор статті “Замітки о Галиції” П. Колодський писав, що справа у Галичині йде до примирення обидвох партій: святоюрської та української. Посприяла цьому “Просвіта”, яка заради цього згодилася використовувати у своїх виданнях етимологічний правопис²².

Варто наголосити на тому, що “Просвіта” від часу утворення ще не мала достатніх сил, щоб максимально розширити просвітницьку роботу²³. З початком діяльності товариство опинилося перед проблемою: хто має писати популярні книжечки. До справи взявся О. Партицький, який, однак, більше зробив власне у справі редакційної роботи. Саме він редагував видані “Просвітою” популярні видання “Зорі”. Товариство мало амбітні плани зосередити просвітницькі заходи

²⁰ Всячина // Правда. Львів, 1869. Ч. 26–27. 22 липня.

²¹ Товариство “Просвіта” у Львові: покажчик видань. 1868–1939. Львів, 1996. С. 29–33. Пізніше “Просвіта” друкувала праці І. Наумовича у 1874 р. у виданні “Мотыль. Читанка для руского народу уложена русинами перемыскими: Письмо для науки и забавы”, у 1888 р. у виданні “Рускій співаник”.

²² Див. про це: *Верхратський І.* Що пишуть газети в Росії про Галичину // Правда. Львів, 1870. Ч. 5. С. 240.

²³ Успіх націотворчих процесів залежав від залучення до них жителів села. А з села на перші збори товариства прибув лише священик Заячківський, решта ж присутніх були зі Львова. Звідси і потреба етнографічних досліджень, яка спочатку була означена як завдання товариства поряд з просвітницькими заходами, мала ще одну ціль: сформувати свідому своєї роботи численну світську інтелігенцію, яка працювала б на наукових засадах для народу і сприяла його просвіті.

у своїх руках. А для цього “Просвіті” потрібно було звернути погляд в бік активніших і популярніших на той час у краї та серед селянства діячів. На першому місці серед таких був І. Наумович. Ще в 1867 р. вже згаданий О. Партицький, обдумуючи питання видання “Правди”, пропонував залучити І. Наумовича разом з Левом Трещаківським до спільних нарад над статтями про господарські справи у краї²⁴.

Роздумуючи над програмою просвітницької роботи, члени народовецького товариства в першу чергу підкреслили пріоритет популярної літератури у справі поширення просвіти. Тому не дивно, що на цьому питанні вони зупинилися детальніше: часто дискутували над тим, як зробити так, щоб видані ними книги селяни могли читати (йшлося про подолання неписьменності в краї та піднесення добробуту) та хотіли читати (йшлося про зміст популярних книжечок, які мали б писатися на цікаві та корисні теми: про господарство, релігійні оповіді, мораль, державні та господарські справи та ін.). Саме засобами друкованого слова народовці задекларували бажання формувати в дусі патріотизму просвічену та заможну спільноту. В цьому характер діяльності товариства був схожий з просвітницькою діяльністю І. Наумовича. Розуміння ним та “Просвітою” змісту роботи з селянами мало в багатьох аспектах однакове спрямування. Зокрема, навіть і у такому питанні, як значення духовенства у справі просвіти. У просвітницькому проєкті як І. Наумовича, так і “Просвіти” все ж важливе місце займала оцінка просвітницької ролі цієї суспільної верстви у галицьких умовах. Один з дописувачів “Правди”, обговорюючи потребу науки у господарських справах, вважав, що найбільш ефективною вона буде тоді, коли нею займуться священики на місцях, у своїх парафіях, безпосередньо навчаючи селян важливих справ²⁵. Подібну думку значно частіше висловлював І. Наумович, покладаючи надію на роль духовенства в справі просвіти через активну діяльність в братствах, громадських радах, тощо²⁶. Народовці розуміли, що селян дуже цікавили питання релігійної науки, з якої бажано було б розпочати просвітницькі заходи. Додатковим аргументом для народовців були листи від селян до “Правди”. Так, один з дописувачів писав, що шкільну науку викладають нецікаво, а “отъ кобы она [дитина, учень – В. Г.] въ школѣ молитвы выучилася, та якъ то треба зъ людьми жити, то мы и охочо дѣтей туды посилалы бы”²⁷. Спосіб навчання “з Псалтиря та Апостола” хоч і не відповідав потребам часу, але продовжував бути доволі популярним. Духовенство могло легко поширювати

²⁴ *Студинський К.* Галичина й Україна в листуванні 1862–1884 рр. / К. Студинський. Харків; Київ, 1931. С. 63. (лист О. Партицького до О. Барвінського). Л. Трещаківський також був відомим своїми заходами над просвітою народу. Сам І. Наумович неодноразово згадував про нього, зазначаючи, що у справі просвіти йде за прикладом Л. Трещаківського. Див.: Письмо до старшихъ господарей нашихъ // Наука. Коломыя. 1873. Ч. 4. С. 171–173.

²⁵ Гадки за читаннямъ уставу товариства “Просвіта” // Правда. Львів, 1868. Ч. 40. 30 жовтня.

²⁶ *Наумовичъ И.* Честни и любезни братья Русины! // Наука. Коломыя, 1874. Ч. 1. С. 7.

²⁷ Вісті // Правда. Львів, 1868. Ч. 39. 22 жовтня.

книжечки по громадах. Цьому сприяв і їх авторитет. Тому з початком існування товариства церковно-релігійна тематика вважалася народовцями одною з пріоритетних: “Просвіта” вже в перший рік почала працювати над виданням “Катехизиса” о. К. Селецького, а також закупила та розповсюджувала “Молитовникъ народній”.

Звернення до селян найбільш ефективним було тоді, коли книжкова продукція укладалася на народній мові. Серед старорусинів та русофілів панував, за словами Ю. Шевельова, старокнижний доромантичний погляд на мову та літературну творчість²⁸. Звичне протистояння народовців та русофілів базувалося на уявній в середовищі останніх різниці між “високою” книжною мовою та “низькою” народною, які ті використовували. І. Наумович сам користувався у своїх публіцистичних статтях так званим галицьким “русскимъ” варіантом церковнослов’янської мови, який максимально намагався наблизити до великоруської літературної. Однак, власне на творах І. Наумовича найкраще відобразився двомовний принцип, який застосовували старорусини²⁹. І коли він працював із селянами, то писав тією мовою, на якій розмовляли у Галичині. Такою мовою почала виходити його “Наука” у кінці 1871 р. Щодо мови видань, то “Просвіта” подібно Наумовичу теж не хотіла бути поступливою. Коли йшлося про можливість зближення з Галицько-Руською Матицею, товариство помістило у “Правді” заяву, яка найкраще розкриває цю думку:

Просвіта від свого настання одного язика и одной правописи держиться, не могла б отже того, що у неї єсть майже засадничим и до чого привикла єї численна публика, нараз без естественної причини зрікатися³⁰.

Використовуючи народну мову, товариство все ж звернулося до етимологічного правопису. І причин тут декілька: селяни читали церковні книги і тому були пристосовані саме до етимологічного правопису. Зрозуміло, що використання саме такого правопису розширювало читацьку публіку у селі. Шкільні підручники теж писалися етимологічним правописом, а оскільки “Просвіта” одним з головних завдань визначила написання шкільних підручників, то її такий підхід був на той час теж виправданий. Зрештою, етимологія дозволяла залучити до праці і багатьох русофільських лідерів, в першу чергу Наумовича, який попри свій гнучкий характер, був доволі впертим в мовних справах і в справах правопису зокрема³¹.

²⁸ Шевельов Ю. Внесок Галичини у формування української літературної мови / Ю. Шевельов. Київ, 2003. С. 17.

²⁹ Magosci P. R. The Roots of Ukrainian Nationalism. Galicia as Ukraine’s Piedmont / P. R. Magosci. Toronto. London. Buffalo. 2002. P. 94.

³⁰ Просвіта, Матиця и Слово // Правда. Львів, 1873. Ч. 8. 1 (13) червня.

³¹ Про основні засади діяльності “Просвіти” на початковому етапі її існування див: Перський С. Популярна історія товариства “Просвіта” у Львові / С. Перський. Львів, 1932; Дорошенко В. “Просвіта”, її заснування й праця / В. Дорошенко. Філадельфія, 1959.

Мета просвітницьких заходів у І. Наумовича – творення спільноти, яка б складалася з свідомих своїм правам освічених громадян. В його випадку йшлося про зміни у масовій свідомості, що звичайно мало велике культурне значення. Ось, що про це він писав у “Науці”: “Таким способом [завдяки просвіті – В. Г.] круг образованых, лучше живущих людей розширився, большая свобода, поступ образованія и науки, або як кажуть: цивілізація або культура стала всьм доступною, що впередь було лишь привилеем одного стану: шляхты”³². І. Наумович часто пояснює у своїх статтях, що він розуміє під поняттям “просвітництво”. Воно у нього виступає процесом великого масштабу, адже здатне привести суспільство “до познанія правды, до выкорененія безумных забобоновъ, до щастья и свободы духа и тѣла, словомъ, до всевышной цивилизаціи и культуры”³³. Одразу зазначимо, що на відміну від І. Наумовича, багато русофілів розуміли просвітницькі заходи досить вузько – як можливість налагодити відносини інтелігенції з селянством. Добре узагальнюють цю мету слова одного з дописувачів центральної русофільської газети:

Тогда народъ сей, такимъ способомъ просвѣщенный и загрѣтый, приляжетъ совсѣмъ къ намъ, тогда будетъ ему гараздъ, а гараздъ будетъ и намъ, – тогда не розлучить насъ ніякая вражая сила, ибо той народъ, видя, что искренно дбаемъ о его добро, совсѣмъ намъ отдастся и будетъ нашъ³⁴.

Головний засіб досягнення просвітницької мети, на думку лідера русофілів, – створення у Галичині якомога чисельнішої читацької публіки. І. Наумович зазначав, що рівень розвитку народу вимірюється за кількістю газет та їхніх передплатників. Він сам показав приклад такої видавничої роботи і вірив, що книга зможе змінити становище русинів: “Еслибы письма наши розойшлися въ тысячахъ экземпляровъ, народъ нашъ въ нѣсколько лѣтахъ сталъ бы совсѣмъ другимъ народомъ”³⁵. Ця думка присутня фактично у кожній статті Наумовича, яка присвячувалася роздумам над справою просвіти. Можливо дивно, але в цих статтях І. Наумович не згадує власне товариства “Просвіта”. В цьому він схожий до інших русофілів, які свідомо ігнорували у своїх часописах народовецьке товариство. З іншого боку це можна пояснити тим, що результат роботи “Просвіти” І. Наумович оцінював за кількістю друкованих книг. І можливо не так книг, як періодичних видань для селян. “Просвіта” ж такого видання довгий час не мала. Інколи І. Наумович надто покладався на свої власні сили і щиро вірив, що вся справа залежить від рішення та праці однієї людини³⁶. В одній із статей зазначав:

³² [Наумович І.] О машинахъ // Наука. Коломыя, 1874. Ч. 2. С. 71.

³³ Там само. С. 178.

³⁴ Изъ села. “Наука” о. Наумовича // Слово. Львовъ, 1873. Ч. 16. 6 (18) лютого.

³⁵ Наумовичъ И. Изъ Стрѣльча. Просвѣщеніе народа // Слово. Львовъ, 1872. Ч. 5. 15 (27) січня.

³⁶ [Наумович І.] Сама своя помоч – (Self-help) // Русская рада. Коломыя, 1873. Ч. 7. 1 (13) квітня.

Мы возьмемся до просвѣщенія народа, хотя не офіційно, якъ то діялося за ревного и мудрого правленія школами нашихъ консисторій, но приватно, якъ единственно намъ нынѣ возможно³⁷.

Важливо писати і друкувати книги, адже в суспільно-політичній ситуації, в якій опинилися русини слово виступало чи не єдиною великою зброєю³⁸. Лише ним можна було досягти успіху у просвітницькій роботі. Особливо наголошує на тому, що цей успіх буде видно тоді, коли популярне, присвячене для народу, видання матиме кожна громада. Не лише вибори – спосіб перевірити, як працює просвітницький проект. Крім цього найпростішого математичного способу, був ще й інший, найбільш переконливий: кількість передплатників популярних книг з села.

Найбільш гострим питанням у тих суспільних дискусіях, які стосувалися просвітницького проекту у цей час все ж залишалася справа етнічної ідентифікації населення Галичини. “Просвіта” виразно задекларувала інший, аніж у русофілів і старорусинів, шлях розвитку галицької спільноти – як складової і невід’ємної частини української національної культури. Члени товариства визначили це завдання у необхідності творення з етнографічної маси селян нації, свідомої своїх цілей та завдань. І саме цій головній меті мав відповідати весь характер просвітницького руху. Ось, як про це, наприклад, заявляв А. Січинський вже на перших зборах товариства “Просвіта”: потрібно в першу чергу дбати про те, щоб:

Низші верстви товариства, масу народу піднести до такої степені просвіти, аби тая маса народу пізнала себе членомъ народнѣго организму, почула свое обивательске и национальне достоинство, и узнала потребу истнування своєї нації яко окремішнѣй народнѣй индивидуальности³⁹.

У текстах І. Наумовича з цього приводу присутні дуже різні думки, що швидше можна пояснити, як постійне намагання ним віднайти свій рецепт розвитку галицької спільноти⁴⁰. Важливо, що у тих працях, які призначалися селянам і які працювали власне на просвітницький проект, не бачимо декларацій, які б засвідчували виразну русофільську орієнтацію автора. У лідера русофілів – більше запевнень у локальному підданстві австрійському уряду. І якщо вже

³⁷ [Наумович І.] Изъ Стрѣльча. Оѣвіага ludowa Gazeta Narodowa // Слово. Львовъ, 1872. Ч. 67. 11 (23) липня.

³⁸ Наумовичъ ІІ. Изъ Стрѣльча. Просвѣщеніе народа // Слово. Львовъ, 1872. Ч. 5. 15 (27) січня.

³⁹ Справозданне зъ першихъ загальнихъ зборівъ товариства “Просвіта” // Правда. Львів, 1868. Ч. 44. 8 грудня.

⁴⁰ Див. про еволюцію національно-політичних поглядів Івана Наумовича: Штирка Г. Еволюція національно-політичних поглядів Івана Наумовича // Наукові записки. Серія Історія. Вип. 2. Тернопіль: Тернопільський національний педагогічний університет ім. В. Гнатюка, 2006. С. 108–114.

йшлося про якісь кордони, то вони означалися межами українських земель Австрійської імперії. Так, статті про народність у “Русській Раді”, головним помічником якої був І. Наумович, як правило, зводилися до тверджень: “Мы зовемся Русинами, наша земля Русь, наш край Галицкая або Червона Русь, наш языкъ русскій, наше письмо русское, наше набоженъство русское [...]”⁴¹. З цієї ж газети, яка була політичною за змістом і перебувала у руках русофілів, галицький селянин міг прочитати: “мы [є] Русины душею и тѣломъ”⁴². Просвітницький проект у І. Наумовича – створити свідому своїх прав галицьку спільноту, сила якої у єдності⁴³. Тільки така от спільнота, яка виступає як “одинъ народъ, одна душа, одно сердце”, зможе бути дієвою силою в складених історичних умовах протистояння з сильнішими. А сильнішими, за означенням І. Наумовича, були у краї саме поляки. Поширення у Галичині великої кількості польських книг було додатковим свідченням ефективності їх просвітницьких заходів. Тому проект І. Наумовича мав більше антипольське спрямування: виробити сили для протидії спробам польських патріотів виступати від імені всієї галицької спільноти. Поляки не виступатимуть тепер уже проти Росії, як це вони робили ще 1863 р., тепер уже *ońwiata ludowa*, зазначає в одній із статей І. Наумович, піде “походомъ на русскую азбуку и русскую народность”⁴⁴. Прикметно, що нове посилення позиції поляків у краї змушувало І. Наумовича в черговий раз порушувати тему історичного зв’язку галицького народу з “русским” народом Російської імперії⁴⁵. Такі заяви, а особливо ті, в яких були натяки на радикальне русофільство, не могли подобатися народовцям. За симпатії до росіян вони часто критикували І. Наумовича. Якщо він писав, скажімо, про М. Ломоносова, то на сторінках “Правди” дивувалися, як можуть подібні статті принести користь руському народу⁴⁶. Позитивна характеристика росіян часто присутня і у інших статтях І. Наумовича у “Науці”. За це, наприклад, критикував лідера русофілів М. Драгоманов:

⁴¹ Народность // Русская Рада. Коломыя, 1872. Ч. 7. 1 (13) квітня.

⁴² Що то есть народность // Русская Рада. Коломыя, 1871. Ч. 16. 15 (27) серпня.

⁴³ При законченю року 1873 // Русская рада. Коломыя, 1873. Ч. 24. 15 (27) грудня.

⁴⁴ Н[аумович] И. Изъ Стрѣльча. Наука для насъ изъ польскихъ фіасковъ // Слово. Львовъ, 1872. Ч. 59. 22 червня (4 липня).

⁴⁵ Там само.

⁴⁶ Огляд на рік 1873 // Правда. Львів, 1874. Ч. 1. 6 (18) лютого. Стаття І. Наумовича була написана більше для того, щоб підкреслити моральні якості російського науковця. Лише одна теза там могла не сподобатися редакції “Правди”: “Бувъ то чоловікъ розумный, честный и трудолюбивый, и якъ всѣ Москалк, религіный и побожный”. Однак саме такі деталі інколи були вирішальними, коли мова йшла про можливість співпраці між обома силами. Див. згадана стаття: [Наумович І.] Михайль Ломоносовъ // Наука. Коломыя, 1873. Ч. 9. С. 384–392.

Окрім енергії у Н[аумовича] видно скрізь не малий талант популяризації і агітації. Тим жальче, що “філософія” його така старосвітська і попівська. У нас будуть дуже сміятися їй, а особливо тим райским краскам, которими він малює Росію, особливо Великоросію⁴⁷.

Однак, варто наголосити, що статті І. Наумовича, які були призначені для широкої публіки не мали на меті поширювати у суспільстві русофільські ідеї. У них лідер русофілів також далеко привабливішими словами, аніж росіян, описує, скажімо, німців: “які нынє [...] Нємцє богати, які порядни, які чесни, які розумни”, і не від росіян, а від німців, чехів, поляків і інших європейських народів каже вчитися способів, якими можна прийти до багатства і до народної слави⁴⁸.

Не зважаючи на відмінності між просвітницькими проектами І. Наумовича та “Просвіти”, було багато передумов для того, щоб реалізувати їх як єдину програму суспільної праці. Були випадки, коли окремі люди, розуміючи це, збирали добровільні внески на справу просвіти одночасно і для І. Наумовича, і для “Просвіти”. Так, зібрані 24 зол. рин. у громади села Ходачкова Малеого Микола Січинський розділив між “Просвітою” та І. Наумовичем⁴⁹.

Як надалі розгорталися відносини між лідером русофілів та товариством “Просвіта”? Сумніви про можливість співпраці з І. Наумовичем у членів товариства виникли вже в другій половині 1869 р. Тоді народовці намагалися отримати від уряду фінансову допомогу для видання популярної літератури. Звернення-прохання Виділу “Просвіти” до Галицького сейму про допомогу на видавання популярних книжок вніс до розгляду віце-маршалок сейму та член Краєвого Виділу Юліан Лаврівський. Питання це вирішувала спеціально створена комісія, куди крім двох поляків входив також І. Наумович⁵⁰, на допомогу якого товариство очікувало. Однак, справа про надання Краєвим Виділом грошей для “Просвіти” дещо затягнулася, що дало підстави товариству звинувачувати І. Наумовича, адже саме він мав пояснити бюджетній комісії сейму завдання та характер діяльності товариства. Бюджетна комісія відмовилася надавати гроші через те, що “їй [...] не досить ясна ціль сєго товариства”⁵¹. Правда, згодом Сейм передав справу Краєвому Виділові, а він вже призначив для товариства 1000 ринських. Допоміг у цій справі уже згаданий Ю. Лаврівський⁵². А от думка про І. Наумовича після того, як він не вияснив добре цілі товариства серед членів “Просвіти” змінилася⁵³. Водночас він активно бере участь в справі

⁴⁷ Переписка Михайла Драгоманова з Мелітоном Бучинським / За ред. М. Павлика. Львів, 1910. С. 186 (лист М. Драгоманова до М. Бучинського).

⁴⁸ [Наумович І.] Честный и любезный русскій народе! // Наука. Коломыя, 1874. С. 189–190.

⁴⁹ Новинки // Правда. Львів, 1873. Ч. 13. 16 (28) серпня.

⁵⁰ Вісті // Правда. Львів, 1869. Ч. 36. 30 вересня.

⁵¹ Вісті // Правда. Львів, 1869. Ч. 39. 22 жовтня.

⁵² Перський С. Популярна історія товариства “Просвіта” у Львові. Львів, 1932. С. 34.

⁵³ Вісті // Правда. Львів, 1869. Ч. 42. 15 листопада.

українсько-польського примирення в Галичині. Будучи спочатку однодумцем Ю. Лаврівського, голови “Просвіти” (1870–1873 рр.), він згодом змінює свою думку і виступив проти акції примирення польських і українських політиків. “Просвіта” з початком головування Ю. Лаврівського відіграла велику роль власне у політичних справах, будучи загальною репрезентацією народовців у краї. Такою вона була в час українсько-польського порозуміння наприкінці 1869 р., а згодом під час спроб примирення різних таборів українського руху в кінці 1870 – на початку 1871 рр. І. Наумович на сторінках “Слова” в цей час теж немало виступав з політичними гаслами, зокрема заявляв, що “украинофільство [...] не приобрикнувши в народи і вообщє в интеллигенци русской ніякой подстави, розбилося совершенно”⁵⁴. Товариство “Просвіта”, переконаний лідер русофілів, не має достатніх сил, щоб відстоювати свої принципові переконання, а тому видає свої твори саме етимологічним правописом⁵⁵. Через подібні заяви змінюється оцінка діяльності І. Наумовича і на сторінках “Правди”. На запитання одного з дописувачів до часопису, чому нема відповіді на “виходки” автора статей у “Слові”, редакція відповіла, що керується засадою “*De mortuis nihil, nisi bene*”. Називаючи І. Наумовича “політиком з ремесла”, редакція дивується, як можна було аж три місяці виробляти чітку позицію щодо угодових заходів у сеймі. Не хвилює і те, що І. Наумович про них висловлювався не дуже позитивно: “Если він в часі 3-х місяців своє мнінне о згоді с поляками основно змінити зміг, то є надія, що и о нас він ще перемінить с кілька разів”⁵⁶. Що, зрештою, і сталося. Треба сказати, що дискусія народовців з Наумовичем-просвітником виглядала завжди привабливіше, аніж з Наумовичем-політиком. А що це дійсно так, видно зі слів автора цієї ж статті, де він пише, що публікації І. Наумовича про господарські справи, зокрема, бджільництво у популярній газеті “Учитель” мають набагато більше значення, аніж його роздуми про політику на сторінках “Слова”⁵⁷.

Яке місце у цей час І. Наумович відводив товариству “Просвіта” можуть свідчити його статті у цій центральній русофільській газеті. В одній з статей “Слова” він виклав свою думку щодо ініціативи О. Якимовича, який на одному із засідань Галицько-Руської Матиці у 1870 р. вніс пропозицію щодо вибору одного діалекту як основи для розвитку “вищої” літератури. “Книжну” мову і “простонародну” літературу І. Наумович називає “питомымъ и дорогимъ народнымъ достояннемъ”⁵⁸. При цьому він зазначає, що у більшості народів

⁵⁴ [Наумович І.] Изъ Стрѣльча. Коли будетъ миръ и сгода съ Поляками? // Слово. Львовъ, 1869 (1870). Ч. 100. 24 грудня (5 січня).

⁵⁵ [Наумович І.] Изъ Стрѣльча. Коли будетъ миръ и сгода съ Поляками? // Слово. Львовъ, 1869 (1870). Ч. 100. 24 грудня (5 січня).

⁵⁶ Переписка // Правда. Львів, 1870. Ч. 1. С. 56.

⁵⁷ Там само.

⁵⁸ [Наумович І.] О внесеніи О. Якимовича на послѣднемъ засѣданіи Матицы русской что-до выбора одного діалекта русского для высшей литературы // Слово. Львовъ, 1870. Ч. 82. 17 (29) жовтня.

існує дві літератури: література народна і література “вища”. До “вищої” треба прагнути, вона має бути метою діяльності інтелігенції. Приховані ноти в сторону “Просвіти” звучать у наступній думці І. Наумовича:

Не узнано ли бы Поляка съумасшедшимъ, который предложилъ бы якому польскому обществу залишити книжный польскій языкъ, а идти до мазурскихъ корчемъ, учиться чисто народного⁵⁹.

І водночас він твердить, що розвиток народної мови теж дає позитивний результат. Часто і на народній мові з’являються прекрасні твори, а головне, лише мова, якою говорить народ, може бути засобом просвіти цього народу:

Такъ если кому, то менѣ не можно сдѣлати упрека недоброго расположения къ простонародной рѣчи, имѣетъ бо она свою огромную цѣну для розширення первыхъ вѣдомостей, для розбудженія охоты къ читанью въ нашомъ простомъ народѣ⁶⁰.

Проте існування готової “великорусскої” мови, яка виробилася на “народномъ чисто-славянскомъ малорусскомъ началі” підказувало Наумовичу і шлях розвитку руської мови в Галичині.

Таке от радикальне русофільство І. Наумовича, висловлене у мовних питаннях, було головною перешкодою в подальшій його співпраці з народовцями у просвітницьких справах. Про енергію та ентузіазм І. Наумовича знали усі. Правда, не всі з народовецького середовища і середовища товариства “Просвіти” стали однаково схвально ставитися до його просвітницьких заходів. (Подібні статті І. Наумовича, як-от наведена вище, часто ставали основною причиною конфлікту). Тому в публічних дискусіях характеризували його діяльність часто негативно. Так, Мелітону Бучинському надто помітна активність І. Наумовича видавалася щонайменше підозрілою. У листі до М. Драгоманова він розповів, як бачився з Наумовичем на одному зі свят на Коломийщині. Там І. Наумович, за словами М. Бучинського, поведився дуже обережно у висловлюваннях і часто говорив зовсім неширо. А на запитання одного з учасників свята: “Котрої політики [...] держатись би нашим депутатам?”, відповів надто дипломатично: “Кожда [...] тая політика добра, котра єсть розумна”. Нібито на цьому святі також підіймали тост за те, “щоби наша Русь – животіла!”⁶¹. Висновок для нього був один – атмосфера цього заходу яскраво розкривала всю прагматичність і хитрість політики русофілів і

⁵⁹ [Наумович І.] О внесеніи О. Якимовича на послѣднемъ засѣданіи Матицы русской что-до выбора одного діалекта русскаго для высшей литературы // Слово. Львовъ, 1870. Ч. 84. 24 жовтня (5 листопада).

⁶⁰ Там само.

⁶¹ Переписка Михайла Драгоманова з Мелітоном Бучинським / За ред. М. Павлика. Львів, 1910. С. 193 (лист М. Бучинського до М. Драгоманова).

самого І. Наумовича, зокрема. Тому М. Бучинський не міг зрозуміти, як М. Драгоманов знайшов у “сеґо Бисмарка галицького момент моральний хоть сей: просвітою приготувати людей яко вольних и самоумних, а не марйонеток?”⁶². З іншого боку спрямованість тексту листа можна прочитувати по-іншому: М. Бучинський хотів переконати М. Драгоманова, щоб той змінив свою думку про І. Наумовича. Сам М. Драгоманов, критикуючи часто діяльність “Просвіти” і, водночас, високо оцінюючи діяльність І. Наумовича, мав великий вплив на формування суспільної думки в Галичині, а в першу чергу на багатьох діячів з народовецького табору, які працювали над просвітницькими заходами.

Найбільш гостра оцінка діяльності І. Наумовича на сторінках “Правди” за період 1867–1874 рр. належала прихильній до народовецького руху руській молоді. У відповідь на статті І. Наумовича, де той негативно оцінює діяльність народовецького табору, львівські, краківські та віденські студенти написали лист, який надрукувала “Правда”. Тут вони зазначають, що агітація, яку проводить І. Наумович, не гідна його великої слави. Ця агітація, виконана в чисто русофільській манері, сприяє розколу не лише між інтелігенцією, а й поміж народом. Вони закликають не згадувати про цей розкол у книжечках, присвячених для селян, а працювати виключно у тій сфері, яка може принести найбільшу користь для народу, маючи на увазі просвітницьку роботу. Цікавою є ще одна думка цього листа. Народовці вважали, що політичні заяви І. Наумовича не розкривають його справжньої позиції, а використані як звичайний інструмент досягнення тимчасового успіху русофілів: “Ви переконані о наших патріотичних и чесних замірах [...]. Ви прихильні нам навіть часами, чого доказом новітші Ваші розмови и декотрі листи приватні”⁶³. Студенти, які симпатизували діяльності І. Наумовича, стали на захист лідера русофілів. У “Слові” було надруковано їх лист, в якому вони, полемізуючи зі своїми колегами, підкреслювали великі заслуги І. Наумовича в народній справі⁶⁴. Така дискусія є додатковим свідченням того, що політична риторика, до якої однаково зверталися і І. Наумович, і народовці була важливим чинником, який впливав на формування просвітницького проекту/просвітницьких проектів.

Однак не на ґрунті політичних заяв могло відбутися порозуміння. Питання про згоду/примирення між народовцями з одного боку та русофілами і старорусинами з іншого майже постійно виголошувалося на сторінках галицької преси. Цікаво, що саме особа І. Наумовича, однаково шанована у двох політичних таборах, часто опинялася у центрі таких розмов про примирення. В

⁶² Переписка Михайла Драгоманова з Мелітоном Бучинським / За ред. М. Павлика. Львів, 1910. С. 193 (лист М. Бучинського до М. Драгоманова).

⁶³ Отвертий лист руских академиків до отця Наумовича, видавателя “Науки” // Правда. Львів, 1873. Ч. 2. 15 (27) лютого.

⁶⁴ Открытое письмо русских академиків къ Отцу Ивану Наумовичу // Слово. Львовъ, 1873. Ч. 33. 17 (29) березня.

той час як “Слово” писало про “Просвіту” дуже однотипно, що вона не стоїть на основах науки та моральності, І. Наумович писав свої схвальні відгуки про видання “Просвіти”. Особливо число таких заяв про спільні погоджені дії у справі просвіти зросло у 1873 р. На п’ятих загальних зборах “Просвіти” у травні 1873 р. було поставлено питання про можливість співпраці з І. Наумовичем. Однак, справа продовження не знайшла, бо як було зазначено далі, І. Наумович “в найновіших часах станув на становищі дуже дражливім до нашого сторонництва”⁶⁵. У своїй програмній статті з початком 1873 р. “Русска Рада” теж повторювала заклик, щоб між русинами була єдність і згода⁶⁶. Частіше ініціатива йшла все ж з народовецького табору. Напевно, найбільші шанси таке поєднання зусиль могло відбутися саме довкола просвітницьких питань. Однак заклики про примирення часто звучать тоном політичної риторики. Політично означене просвітницьке питання не мало шансу: приводило до безплідних дискусій, які зазвичай закінчувалися образами. Тому здебільшого відносини між І. Наумовичем та “Просвітою” розгорталися між протилежними полюсами: примиренням, співпрацею, конкуренцією та ворогуванням.

Цікаво, що ближчі відносини І. Наумовича з “Просвітою” завжди досягали своєї вершини при виборі нового голови товариства: так було при А. Вахнянину, коли І. Наумович задумував співпрацювати з “Просвітою”, так було при Ю. Лаврівському, коли лідер русофілів разом з ним брав активну участь у справі польсько-українського примирення, так, зрештою, було і при В. Федоровичу, коли І. Наумович виступив з ініціативою створення спільного проекту: “Матиці люду”, – в якому “Просвіті” відводилася важлива роль. Це є додатковим підтвердженням того, що не лише політичні ідеї, чи політичні сили між собою визначали характер відносин, а часом вирішення важливих питань йшло у вимірі особистих стосунків.

Власне, пожвавлення у відносинах між “Просвітою” та І. Наумовичем і відбулося на такому ґрунті. З вибором третього голови товариства, яким став уже згаданий В. Федорович, дискусія над просвітницьким проектом стає домінуючою темою. В. Федорович мав довіру серед людей різних груп. На нього прихильники поєднання сил покладали надію, що зможе зосередити всі просвітницькі сили, між якими нема великої різниці, і які лише в “доборі средств розходяться”⁶⁷. Сам І. Наумович схвально відгукувався про його діяльність: “мужъ свѣтлый и народъ русскій любящій [...] выработавшій въ себѣ доброе понятіе и почувствіе русской народности”⁶⁸. Тут додає також і те, що його погляди

⁶⁵ П’яті загальні збори “Просвіти” // Правда. Львів, 1873. Ч. 7. 6 (28) травня.

⁶⁶ “Могущіи покарайтесь, яко съ нами Богъ” // Русская рада. Коломыя, 1873. Ч. 1. 1 (13) січня.

⁶⁷ Теперішня ситуація “Просвіти” // Правда. Львів, 1873. Ч. 7. 6 (28) травня.

⁶⁸ [Наумович І.] Изъ Скалата. Въ дялкѣ “Матицы люду” // Слово. Львовъ, 1873. Ч. 101. 28 серпня (9 вересня).

та погляди В. Федоровича на руське діло є подібними⁶⁹. В. Федорович одним з перших серед галицької інтелігенції під просвітницькі заходи підводить певну філософську та ідейну основу. Просвіту народу він визначає як головний процес, що зможе докорінно змінити стан розвитку суспільства⁷⁰. Заклик В. Федоровича: нехай політикою нашою буде праця над просвітою народу, – захопила тоді чимало громадсько-політичних діячів. І. Наумович, поділяючи ідейні погляди В. Федоровича, тоді друкує серію статей у “Русській Раді” під заголовком “Сама своя поміч. – (*Self-help*)”, де висловлює подібні думки про важливість саморепрезентації в народних справах⁷¹.

Водночас І. Наумович продовжує працювати в рамках свого проекту. Успіх його ознаменувався у випуску популярних часописів. З початком 1871 р. І. Наумович був головним помічником редакції русофільського видання “Русская Рада”, а в кінці цього ж року сам почав видавати найбільш відомий популярний часопис для селян у Галичині – “Науку”. Така форма праці з широкою публікою базувалася на вже аналізованій у цій статті програмі видання популярної літератури і зросла з переконання, що саме періодичні видання найбільш корисні для селян. Часопис – безкінечний, так як і самі знання є безкінечними, а от книжечка – це щось завершене, ціле. Саме часопис тримає людину в постійній цікавості⁷². У “Науці” І. Наумович писав селянам фактично про всі важливіші справи. Вона була свого роду енциклопедичним виданням, з якого селяни також могли прочитати про ті речі, які були необхідні у їх щоденному житті. “Науку” оцінювали дуже позитивно. Так, М. Драгоманов від кінця 1872 р. завдяки

⁶⁹ Там само. Про це пише також Н. Вахнянин у листі до Навроцького. Див.: Львівська національна наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України (далі – ЛННБ НАН України), відділ рукописів, ф. 11 (О. Барвінський), спр. 3458, арк. 2.

⁷⁰ В. Федорович звертається за аргументами до ідей відомих філософів, зазначаючи, що ще від Адама Сміта мислителі твердять, що від просвіти люду залежить розв’язання соціальних питань. Проблемою, над якою треба працювати, є проблема державного уконституювання на підставі *Self-government*-у. Цей принцип означав опору на репрезентації інтересів за ієрархічною особливістю: репрезентація державна в справах державних, провінційна в справах провінційних, департаментна в справах департаментних і врешті народна в справах народних. Наводить В. Федорович в цьому контексті і слова Стюарта Міля про важливість кожного репрезентаційного ряду. З цього напрошується висновок – репрезентація громадська є підвалиною системи і найважливішим її елементом. А щоб запрацювала ця ланка народ має бути свідомим своєї суспільної ваги, має бути “просвіченим”: “Хотячи уформувати ряд репрезентаційний, треба виплекати собі репрезентантів, а виплекає їх тільки просвіта”. Економічне, соціальне і політичне значення просвіти є очевидним. Слідом за Монтеस्क’є В. Федорович стверджує, що краї культивовані не в міру родючості землі, а в міру просвіти її власників. Див.: Бєсїда Вол. Федоровича // Правда. 1873. Ч. 8. С. 301–302.

⁷¹ [Наумович І.] Сама своя поміч. – (*Self-help*) // Русская Рада. Коломыя, 1873. Ч., 1 (13) березня; ч. 6. 27 (15) березня; ч. 7. 1 (13) квітня; ч. 8. 15 (27) квітня; ч. 9. 1 (13) травня; ч. 10. 15 (27) травня; ч. 11. 1 (13) червня; ч. 12. 15 (27) червня; ч. 13. 1 (13) липня; ч. 14. 16 (28) липня; ч. 15. 4 (16) серпня.

⁷² Наумовичъ И. Изъ Перемышлянь. Еще о читанкахъ и часописяхъ простонародныхъ // Слово. Львовъ, 1864. Ч. 67. 22 серпня (3 вересня).

М. Бучинському отримував цей журнал І. Наумовича. В листопаді 1872 р. в одному з листів М. Драгоманов писав: “один чоловік, Наумович, для народної літератури робить більш, ніж уся “Просвіта”⁷³. Активно працював у цей час І. Наумович також над створенням у краї читалень, братств тверезості, позичкових кас. Все це мало на меті підняти економічне становище селян, покращити їх добробут.

Ці заслуги І. Наумовича не могла не оцінити “Просвіта”, яка тоді ще не мала періодичного видання і не могла похвалитися помітними кроками у просвітницькій роботі. Так, в одній із статей “Правди” було сказано, що, хоч І. Наумович і слабкий політик та не щирий зі своїми противниками, однак є непересічним письменником, має великий талант і для справи просвіти зробив набагато більше, ніж вся його партія⁷⁴. Яке місце тієї “партії” було у просвітницькій дискусії? Спосіб праці з селянами, вироблений і запропонований І. Наумовичем, прийняли ті з кола русофільського табору, які зацікавлені народною просвітою. Але разом з тим вони залишалися байдужими до заходів “Просвіти”, яка ними і надалі розумілася силою, яку використовують у своїй боротьбі польські діячі. Багато з русофілів добре розуміли в чому суть просвітницького проекту і в якому становищі знаходяться діячі, які взялися до цієї роботи. Як писав один з дописувачів “Слова”, “наш народ [...] не імкль ніякого образования, ни политического, ни народного, въ его головѣ существовалъ хаосъ понятій и воображеній блудныхъ и помотанныхъ”⁷⁵. виправити таке становище могла б популярна газета для народу, яка в першу чергу змогла б політично змобілізувати селян. Але не лише політичні розрахунки бралися тут ним до уваги. Такі думки у автора не в останню чергу зумовлювалися потребою протистояти полякам у просвітницькій роботі⁷⁶. Він пропонував “Науку” І. Наумовича використовувати для безпосереднього навчання селян, бо газета містила все необхідне, що священники мали розказати/пояснити своїм парафіянам⁷⁷, а головне – змогла б подолати, той хаос, який існував у поглядах на суспільно-політичне становище у самих священників. Просвітницькій діяльності вони намагалися надати більш чи менш виразної етнополітичної спрямованості. Разом з тим велика група діячів працювала з громадами над покращенням їх добробуту, не виходячи на ширші дискусії про етнічний характер руської спільноти у Галичині. За І. Наумовичем намагались йти його однодумці: о. Іван Гушалевиц, популярний письменник і

⁷³ Переписка Михайла Драгоманова з Мелітоном Бучинським / За ред. М. Павлика. Львів, 1910. С. 186 (лист М. Драгоманова до М. Бучинського).

⁷⁴ Огляд на рік 1873 // Правда. Львів, 1874. Ч. 1. 6 (18) лютого.

⁷⁵ Изъ Долинского. Распространение русскихъ популярныхъ часописей // Слово. Львовъ, 1874. Ч. 9. 22 січня (3 лютого).

⁷⁶ Изъ Долинского. Распространение русскихъ популярныхъ часописей // Слово. Львовъ, 1874. Ч. 11. 26 січня (7 лютого).

⁷⁷ Изъ Долинского. Распространение русскихъ популярныхъ часописей // Слово. Львовъ, 1874. Ч. 13. 1 (13) лютого.

композитор, редактор Богдан Дідицький, авторитетний тоді на Галицькій Русі літературний критик та ін. Характерно, що всі вони займалися народною освітою незалежно від Галицько-Руської Матиці. При цьому варто зазначити, що якогось помітного конфлікту між Матицею і І. Наумовичем не було. Відносини з нею дещо загострилися лише тоді, коли громадський діяч виступив з проектом про створення “Матиці люду”.

Просвітницький проект залучив багатьох русофілів до праці з селянами. Підважений авторитет священників у громаді, економічна криза галицького села стали додатковими аргументами, які переконали у необхідності працювати з громадою на нових просвітницьких засадах⁷⁸. Центральна русофільська газета “Слово” ще 1868 р. публікувала статті С. Качали, де той пропагував як самі просвітницькі ідеї, так і потребу створення нового товариства⁷⁹. Тим самим, справа стала доволі обговорюваною на сторінках преси. Зрозуміло, що редакція не так хотіла підтримати народовців у їх заходах, як долучитися до обговорення ідеї просвіти, певного просвітницького проекту. Цей проект необхідно було ще сформулювати, а головне визначити хто і на яких засадах розпочне працю над поширенням знань до селян. Не дивно, що коли справа дійшла до того, що народовці утворили товариство “Просвіта”, у “Слові” з’явилися статті, які загалом засвідчували вороже ставлення до новоствореного товариства⁸⁰. Часто справа розумілася виключно як політична затія. А політична полеміка не сприяла розумній оцінці того, на якій ідейній основі і якими методами проводити просвітницькі заходи. Тому спрямованість матеріалів “Слова” (йдеться про період 1868–1874 рр.) можна розуміти як свідоме бажання побороти політичних опонентів, для чого і використовувалися наклепи та звинувачення⁸¹. Проте поза цією риторикою не залишалися осторонь просвітницькі заходи та ідеали. Ідея просвіти народу – одна з найбільш обговорюваних тем на сторінках “Слова” цього періоду. Якщо висловитися про загальну спрямованість цих статей, то більшість подавало розумні заходи того, як можна працювати над освітою селян. В тих чи інших статтях вага підносилася різним формам такої праці. Проте, приклад діяльності І. Наумовича, який почав видавати популярну літературу для народу, змушував авторів статей робити висновок, що заможну і свідому своїх прав спільноту можна сформувати засобами друкованого слова. Так, один з дописувачів “Слова” у статті “Просвіщеніе народа” висловлює радість з приводу успіху у справі просвіти громади с. Велдіж. Там місцевий священник і громадська старшина зуміли залучити селян до відзначення свят, присвячених пам’яті скасування панщини і з успіхом боролися проти п’янства. Однак при

⁷⁸ Зяярнюк А. Руські патріоти в галицькому селі 1860–1870-х років: святоюрці, обрядовці, патерналисти і популісти (на прикладі Самбірської околиці) // Україна модерна. 2003. Ч. 8. С. 107–126.

⁷⁹ Див. про це: Паушук В. Товариство “Просвіта” крізь призму “Слова”... С. 15.

⁸⁰ Там само. С. 16

⁸¹ Там само. С. 26.

всіх цих успіхах автора дивує, як у цій громаді ще досі не постаралися про руську читальню, яка могла б привести народ до самопізнання і просвіти, і не знайшли коштів, щоб виписати народні газети⁸². Оскільки роль І. Наумовича визнавалася як центральна у цьому, то й обговорюваний проект закінчувався часто схвальними словами на адресу І. Наумовича. Для русофілів “Просвіта” залишалася в тіні активності русофільського лідера. Як розуміли/висловлювалися про мету просвітницьких заходів на сторінках “Слова”? Прикметною є у цьому плані стаття священника з Серафинців М. Дебельського. Він зазначає, що справа просвіти дасть свій політичний капітал. Вибори до сейму і Віденського парламенту навряд чи видадуться успішними, бо “народъ нашъ, якъ тая трость вѣстромъ колебана, прихляется на тую сторону, откуда большая сила ложи [...]”⁸³. Періодичні видання потрібні для того, щоб виховати політично освіченого селянина, а видання Наумовича якраз до того добре придадуться і тоді політика русинів не буде залежати “отъ вѣстрѣвъ цис- или транслейтанскихъ”. Однак вказані мотиви зовсім не виключали того, що багато громадських діячів альтруїстично трудилися для народної справи. До таких і відносилися такі представники “народних священників” як І. Наумович. Приклад Наумовича наводиться постійно, жодної критики у його сторону нема, крім хіба несхвальних відгуків щодо ініціативи про створення нового об’єднаного просвітницького товариства. Найбільше русофіли привітали вихід у світ “Науки” І. Наумовича. Так, дописувач “Слова” із Перемишля зазначав, що просвіта простого народу, власне, і має проводитися подібними книжечками. Високо оцінюючи зміст “Науки” та цікавий дуже зрозумілий спосіб викладу матеріалу він також не зовсім задоволений мовою, яку використовує І. Наумович, зазначаючи: “Хоткли бѣ мы почт. сочинителя обратити вниманіе, а то, чтобы народомъ вправдѣ употребляемыхъ, однакожъ нам чужихъ выстерегался выражений”⁸⁴. Загалом, залучення русофілів до просвітницької роботи показало, що просвітницький проект був складним, часто суперечливим явищем. Він включав сюди також і модернізовану шляхетську доктрину “злагоди станів”⁸⁵.

Останній в проміжку 1868–1874 рр. етап відносин І. Наумовича та “Просвіти” розпочався з найбільш помітної і водночас найбільш публічної дискусії між товариством та лідером русофілів, яка відбулася у середині 1873 р. Тоді І. Наумович помістив у “Науці” статтю “Мир вам братя!”⁸⁶, яка адресувалася “Просвіті” і була названа так, як і добре відомий в той час у Галичині вірш

⁸² Изъ Стрыйского. Просвѣщеніе народа // Слово. Львовъ, 1873. Ч. 65–66. 5 (17) червня 1873.

⁸³ Изъ Серафинець. О Галицко-рускомъ “поздномъ Иванѣ”, о выборахъ и о необходимости популярныхъ газетъ и сочиненій // Слово. Львовъ, 1871. Ч. 90. 13 (25) листопада.

⁸⁴ Отъ Перемишля. Просвѣщеніе народа и “Наука” о. Наумовича // Слово. Львовъ, 1872. Ч. 9. 29 січня (10 лютого).

⁸⁵ Пашук В. Зародження українського та польського просвітніх рухів. Порівняльний аналіз. С. 227.

⁸⁶ [Наумович І.] Миръ вамъ братя! // Наука. Коломыя, 1873. Ч. 6. С. 255–259.

Івана Гушалевича, написаний 1848 р. У відповідь на сторінках видання народовців “Правда” з’явилася стаття під таким самим заголовком⁸⁷. Зміст цих статей добре розкриває характер відносин обидвох сторін. По-перше, необхідно вказати на символічність самої назви статті І. Наумовича. У однойменному вірші провідною була тема згоди: “І як браття ся любім, одни другим помагаймо, к общой меті поспішім”. Ця ж тема, тема об’єднання сил для спільної мети, – і в статті І. Наумовича. І ця мета – праця галицької інтелігенції над справою порятунку народу від матеріального та морального занепаду⁸⁸. І. Наумович наголошує, що ціль видань “Просвіти” така ж, як і його популярних видань, зокрема, “Науки”. Правда, до товариства народовців приєднатися не хоче. І на заклик про таке приєднання пише, що до товариства приступити не може, бо фонетику, якою видається орган “Просвіти” “Правда”, вважає за “найтяжшю язву, якою Господь могъ покарати Русь нашу”. І додає, що поки “Просвіта” буде признаватися до фонетики, доти буде покладатися виключно на власні сили: “[буду] исполняти задачу мою образования народа популярными письмами на якъ довго и на сколько менѣ слабыхъ моихъ силъ стане”⁸⁹. Русь перестане нею бути, за словами автора, якщо відірветься від своєї церкви і кине камінь на те, що було святим її батькам, дідам та прадідам. Разом з тим зазначає, що значення “простонародної” літератури, про яку чомусь забула інтелігенція, є дуже великою. Головний висновок – потрібно працювати спільними зусиллями над просвітницьким проектом, який поки має слабкі результати. В такій ситуації звинувачувати можна всіх, бо далеко відійшли один від другого. Непрямо він дає зрозуміти, що зараз працює на таких засадах, які можуть об’єднати інтелігенцію. І для цього пише мовою, яка не здатна до високої літератури. Дуже позитивно оцінює І. Наумович роль “Просвіти”:

Не можемъ не признати товариству “Просвіта” великихъ заслугъ. Книжочки нею издани отличаются хорошими основно обробленными статьями, прекраснымъ языкомъ и слогомъ, превосходною корректою и дешевостию по примѣру ческихъ и нѣмецкихъ популярныхъ сочиненій⁹⁰.

І. Наумович засуджує тих, які вже за саму мовну форму книг “Просвіти” їх не читають і відкидають. Нема коли сваритися за такі речі, як букви і слова, підсумовує лідер русофілів, треба спільно працювати над поширенням знань у суспільстві.

Статтю І. Наумовича у редакції “Правди” назвали такою, яка відзначається більшою безсторонністю, аніж подібні статті про “Просвіту” інших русофілів⁹¹.

⁸⁷ Мир вам братя! // Правда. Львів, 1873. Ч. 12. 1 (13) серпня 1873.

⁸⁸ [Наумович І.] Миръ вамъ братя! // Наука. Коломыя, 1873. Ч. 6. С. 255.

⁸⁹ Там само. С. 256.

⁹⁰ Там само. С. 257.

⁹¹ Новинки // Правда. Львів, 1873. Ч. 11. 16 (28) липня.

Відповідь “Правди” І. Наумовичу теж починається з нагадування, що лише об’єднаними зусиллями інтелігенція зможе досягти успіху у тій роботі, яку вона для себе визначила головною – просвіті простого народу. Автор ще раз зазначає, що попередні заклики народовців було чомусь ігноровано, а “перед ширшою публікою укривано”. Очевидно, між Наумовичем і членами товариства “Просвіти” були часті розмови про просвітницькі заходи та про спільну роботу над ними. Однак, І. Наумович про них вважав за необхідне не писати у “Слові”, де про “Просвіту” він висловлювався дуже неохоче. І. Наумович, пише автор, має велику повагу в краї серед двох партій, а його праці є найбільш поширеними серед народу. У них видно і щирість лідера русофілів і водночас присутні всі головні вже добре відомі закиди на адресу народовців. У статті знову підкреслено принципові речі, яких дотримується “Просвіта” щодо мови та письма. Народна література багато втрачає через те, що “донедавна майже виключно, а и тепер еще в значній часті займаються нею священики. Сі, привикши до церковно-славянського язика, не мають належитого почуття для прекрасного [...] нашого народного язика”⁹². Народовці стараються працювати за аналогією до інших слов’ян, беруть приклад з формування літературної мови В. Караджичем у сербів. Народна мова, супроти прогнозів І. Наумовича, входить до використання у літературних і наукових працях, доказом чого є публікації у “Правді”. А І. Наумович з своїм розумінням народної мови може згодом опинитися “хиба сам оден”. Головний позитив у мові Наумовича – це вміння дуже зрозумілим та цікавим способом розповідати про різні речі селянам і коли б він писав за правилами малоруської граматики був би не менше зрозумілий народу. Автор запропонував свій варіант згоди: “Нехай всі люде з другого сторонництва вступають до Просвіти!”⁹³. І навів приклад: так зробив уже священик з Підволочиськ Лукашевич. А вступ відомих діячів, таких як Наумович, покаже приклад до хорошого кроку і для інших.

Варто наголосити, що стаття І. Наумовича стала першим помітним публічним закликком до примирення обидвох партій від початку 1871 р., коли переговори між різними політичними силами у Галичині ініціював митрополит Йосиф Сембратович. Характерно, що статтю І. Наумович опублікував не у “Слові”, де вона, мала б виразний політичний зміст та програмовий характер, а у “Науці”, де вона розумілася, як намагання спільно працювати над просвітницькими заходами. Видавець “Науки” мав готову формулу для такої праці – утворення нового товариства – “Матиці люду”.

Хороша нагода використати розумні зерна цієї дискусії з’явилася в І. Наумовича і в “Просвіті” в наступному проекті, властиво, задумові цього громадського діяча щодо створення “Матиці люду” на базі “Просвіти” і Галицько-Руської Матиці. І. Наумович постійно перебував у пошуку такого просвітницького

⁹² Мир вам братя! // Правда. Львів, 1873. Ч. 12. 1 (13) серпня 1873.

⁹³ Там само. С. 443.

проекту, який би діяв ефективно у галицьких умовах. Нове товариство мало в першу чергу вирішити питання щодо порозуміння різних політичних партій: народовців, русофілів та старорусинів. Тому вже з середини 1873 р. І. Наумович активно працює над тим, щоб переглянути/змінити організаційну основу просвітницького руху. Для цього він пропонує декілька проектів: об'єднання Галицько-Руської Матиці та “Просвіти” в одне товариство, реформування Галицько-Руської Матиці, пошкваллення праці “Просвіти” та утворення нового просвітницького товариства “Матиці люду”⁹⁴. Характерним є те, що І. Наумович ці проекти висуває одночасно, інколи навіть згадуючи в одній статті.

Виступаючи на сторінках “Слова” з проектом створення, за прикладом чехів, “Матиці люду”, він намагався в черговий раз переконати, що жодні політичні союзи чи то з центральною владою у Відні, чи то з поляками у Галичині не можуть виправити реального становища у краї. Звідси й вихід: замінити політику просвітницькою роботою. А щоб був помітний результат останньої, необхідно налагодити систему такої роботи, розпочавши з оформлення міцної організаційної основи. Існуюча Матиця діяла дуже мляво, що дало підставу І. Наумовичу уже вдруге активно виступити з критикою її діяльності⁹⁵. Майбутнє просвітне товариство також, на думку лідера русофілів, не може базуватися лише на одній партії, та ще й такій, яка не має популярності у суспільстві. Зрозуміло, що там, де мова йшла про організаційну основу просвітницького руху, він не міг не включити до дискурсу “Просвіту”. Про те, що І. Наумович звертався до членів “Просвіти” видно, наприклад, з листа А. Вахнянина: “звернувся він и до Просвіти з жадобою, щоб она змінила назву Просвіта на “Мат[ицю] люду”, а тогді, каже, товариство то зацвите новим життям”⁹⁶. Потреба об'єднаного просвітницького товариства була очевидною в силу зростаючої позиції поляків у Галичині. Польща невтомно продовжувала роботу для поширення своєї “цивілізації”, і для цього в неї є всі необхідні засоби, переконаний І. Наумович. А у галицьких патріотів проти неї – лише один: свобода слова, – з якого інтелігенція так і не може вдало скористатися. Хоча всі пишуть про читальні, але лише мала частина з тих, хто так голосно заявляє, пише потрібні для народу книги, – зазначає лідер русофілів. Видання Галицько-Руської Матиці не були тим матеріалом, з яким можна було йти в народ з просвітницькою метою. На той час її видання – це або лише книги релігійного змісту, або виключно наукового, до чого народ інтересу не проявляв. Нове товариство має врахувати ці недоліки, а, головне, має бути позбавленим будь-якої політичної мети, до його складу мають входити люди, мета яких – служити працею своєму народу. Інтелігенція має в цій справі залишити політичні

⁹⁴ Ці проекти перераховує редакція “Правди”. Див. про це: Матиця люду // Правда. Львів, 1873, Ч. 13. 16 (28) серпня.

⁹⁵ [Наумович І.] Изъ Скалата. О необходимой потребности основания у насъ по примѣру Чеховъ “Матицы люду” // Слово. Львовъ, 1873. Ч. 87. 24 липня (5 серпня).

⁹⁶ ЛННБ НАН України, відділ рукописів, ф. 11 (О. Барвінського), спр. 3458, арк. 2.

інтереси⁹⁷. Вже в першій цій статті про “Матицю люду” І. Наумович заявив, що діє також і комітет, який має розробити все необхідне для того, щоб нове товариство запрацювало. Протягом декількох місяців обговорення ініціативи І. Наумовича опинилося в центрі суспільних дискусій. Негативно поставилися до ідеї нового товариства в середовищі русофілів, наближених до редакції газети “Слово”. На сторінках цього центрального друкованого органу русофілів з’явилася стаття, яка загалом заперечила будь-яку необхідність змін організаційних засад просвітницької роботи. Називаючи ініціативу позитивною думкою, автор цієї статті однак підкреслив, що існуюча Матиця ставить перед собою такі ж завдання, а об’єднання довкола неї всіх політичних сил неможливе, так, як “соединеніе всѣхъ языкословныхъ мнѣній и стремленій не есть возможно”⁹⁸. Автор також підкреслює важливість того, що існуюча Матиця, видаючи популярні видання, легко може контролювати як їх тематику, так і розвиток мовного питання. Зрозуміло, що жодних конкретних пропозицій, крім уже відомого закликати не приєднувати “Просвіту”, бо то польський проект, який працює, щоб *русьскіє русина на русина*, він не вносить. Зате, звучать традиційні абстрактні заклики, щоб “ревно взятись до обученія грамотности нашего народа”⁹⁹. Згодом після цієї статті “Слово” помістило інформацію про те, що І. Наумович прислав до Галицько-Руської Матиці рукопис “Золотої книжечки для дітей”¹⁰⁰. Цим, очевидно, редакція хотіла показати своїй публіці, що І. Наумович відмовився від попереднього свого проекту і буде співпрацювати з Матицею в справі видання літератури для народу.

Коли зайшла мова про можливість спільних дій з Матицею, “Просвіта” заявила, що ця справа цілком може зреалізуватися, але Матиця має погодитися на мову і правопис “Просвіти”. Це пішло би на користь і самій Матиці, яка не використовує ані постійної мови, ані одного якогось визначеного правопису¹⁰¹.

А щодо “Матиці люду”, то “Просвіта” цілком могла і сама досягти тих цілей, особливо тоді, коли до неї приєднуються представники другої політичної сили в краї¹⁰². “Просвіта” не мала якоїсь певності в тому, як буде працювати новозасноване товариство і взагалі, чи цей проект якось реалізується, адже він виглядав як виключно ініціатива однієї людини. Необхідно зазначити, що “Просвіта” не могла розібратися в тому, чого хоче І. Наумович: чи об’єднати Матицю і “Просвіту”, чи “Просвіту” перетворити на “Матицю люду”, чи, можливо, створити третє окреме товариство. Він висловлював то одну, то другу думку, перевіряючи як на це будуть реагувати в краї. Найкраще діяльність

⁹⁷ [Наумович І.] Изъ Скалата. О необходимой потребѣ основанія у насъ по примѣру Чеховъ “Матицы люду” // Слово. Львовъ, 1873. Ч. 87. 24 липня (5 серпня).

⁹⁸ Въ дѣлѣ Матицы люду // Слово. Львовъ. 1873. Ч. 91. 2 (14) серпня.

⁹⁹ Там само. С. 2.

¹⁰⁰ Новинки // Слово. Львовъ, 1873. Ч. 104. 4 (16) вересня.

¹⁰¹ Новинки. Просвіта, Матиця и Слово // Правда. Львів, 1873. Ч. 8. 1 (13) червня.

¹⁰² Матиця люду // Правда. Львів, 1873. Ч. 13. 16 (28) серпня.

І. Наумовича оцінив один з дописувачів “Правди”. Наведемо повністю цю цитату, оскільки вона найкраще розкриває характер діяльності громадського діяча:

“Від довшого часу о. Наумович мовби за кожною зміною воздуха дістає зовсім инший гумор и цілком змінється. Раз хвалить о. Наумович народню партію, підносить її заслуги для просвіти народа, виказує, що книжки “Просвіти” писані властиве таким язиком и правописю як ёго виданя, – аж незабаром вже голосить, що народня партія удержується и протегується Поляками, язик в книжках нею видаваних народови незрозумілий(!), а правопись – якась какографія. За якийсь час змінє о. Наумович знов своє пересвідчене або забуває, що писав недавно, и зачинає знов з узнанем виражатись о народній партії – щоби за кілька місяців опять против неї виступити”¹⁰³.

І. Наумович постійно перебував у пошуках відповідей на питання, пов’язані з розвиток галицької спільноти, беручись з великим ентузіазмом за важливі справи. Не відчуваючи підтримки у справі створення “Матиці люду”, І. Наумович залишив і цей проект. Він та його обговорення стало останнім в часі відносин І. Наумовича та “Просвіти” за аналізований період 1868–1874 рр. І. Наумович згодом таки реалізував частину своїх задумів, створивши у 1874 р. за зразком словенського Товариства святого Магора – Товариство імені Михайла Качковського, що змінило загальний характер дискусій навколо просвітницьких питань в середовищі “Просвіти” та русофілів.

Отже, як бачимо, протягом 1869–1874 рр. у Галичині активно обговорюється та реалізується просвітницький проект, який стає в центрі багатьох публічних дискусій. Якщо тексти на політичні теми у великій кількості з’являлися безпосередньо перед виборами, то поняття просвіти було постійно обговорюваним у суспільній думці. Багато громадських діячів захопилося реалізацією цього проекту. Значною мірою його формування відбувалося завдяки діяльності І. Наумовича та “Просвіти”. І. Наумович опинився в центрі дискусій над просвітницьким проектом. Дискусії головним чином велися довкола питань популярної літератури та організаційної основи просвітницького руху.

¹⁰³ Новинки. О. Наумович и руські народовці // Правда. Львів, 1877. Ч. 21. 15 (3) листопада.

**IVAN NAUMOVYCH AND THE SOCIETY “PROSVITA”: THE
DISCUSSIONS ABOUT AN ENLIGHTNEMENTAL PROJECT
IN GALICIA IN 1868–1874**

Vasyl’ HERUN

The Ivan Franko National University of Lviv,
the Chair of Ancient Ukrainian History and Archival Studies
1 Universytetska str., Lviv 79000, Ukraine

In the end of 1860s and the beginning of 1870s in Galicia the main contents of an enlightenment project was formed. The goal of this project was a cultural development of Galicians. And the activities of Ivan Naumovych, one of the most famous Galician leaders, and the Society “Prosvita” had defined the contents of this project considerably. For a long time social discussions in Galicia were occurred about the question of the enlightenment work. They were concentrated on the problem of publication of popular literature and organization of the enlightenment work.

Key words: enlightenment project, Galicia, “Prosvita”, Kachkovskiy Society, popular literature, rusophiles, narodovtsi.

**ІВАН НАУМОВИЧ І ОБЩЕСТВО “ПРОСВІТА”:
ДИСКУССІЇ НАД ПРОСВЕТИТЕЛЬСЬКИМ ПРОЕКТОМ В
ГАЛИЦІЇ В 1868–1874 гг.**

Васи́лий ГЕРУН

Льво́вський національний університет імені Івана Франко,
кафедра давньої історії України і архівознавства
ул. Університетська 1, Львів, 79000, Україна

В конце 60-х – начале 70-х гг. XIX в. в Галиции происходит формирование главных основ просветительского проекта, цель которого заключалась в обеспечении культурного развития галицкого общества. Содержание просветительского движения во многом определился благодаря деятельности И. Наумовича, который был одним из наиболее активных галицких деятелей, работавших в этом направлении, и общества “Prosvita”. Долгое время общественные дискуссии в Галиции происходили именно вокруг проблем просветительских задач галицкой интеллигенции. Эти дискуссии главным образом сосредоточились над вопросами издание популярной литературы и обеспечение организационной основы просветительского движения.

Ключевые слова: просветительский проект, “Prosvita”, Общество им. М. Качковского, популярная литература, русофилы, народовцы.

Стаття надійшла до редколегії 18.10.2010 р.

Прийнята до друку 3.02.2011 р.